

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА, ІННОВАЦІЇ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК

БРЕДІХІНА ВІКТОРІЯ ЛЕОНІДІВНА

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; провідний науковий співробітник НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ORCID 0000-0002-7983-1098

ЛЯШИК МАРІЯ ВАЛЕРІЇВНА

студентка IV курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID 0009-0008-0952-8836

УДК 349.6

DOI 10.37772/2518-1718-2025-4(52)-11

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

У статті досліджуються питання правового забезпечення дотримання екологічних вимог при здійсненні землекористування в Україні як ключового елементу охорони довкілля та раціонального використання земельних ресурсів. Розкрито основні проблеми сучасного землекористування, серед яких: наслідки воєнних дій, деградація та забруднення ґрунтів, неефективне використання сільськогосподарських угідь, порушення режимів охоронюваних територій, а також недостатній рівень контролю за дотриманням екологічних норм. Проаналізовано нормативно-правові акти, що формують систему правового регулювання у цій сфері, а також досліджено та узагальнено відповідні наукові напрацювання. Особливу увагу приділено стратегічним документам державної екологічної політики, які визначають пріоритети сталого землекористування. Досліджено роль міжнародно-правового регулювання у формуванні стандартів екологічно відповідального та збалансованого управління земельними ресурсами. Висвітлені основні заходи та напрями забезпечення екологічних вимог при використанні земель, зокрема такі, як: районування (зонування) земель, екологічне нормування, посилення державного екологічного контролю, економічне стимулювання. Особливу увагу приділено наслідкам порушення екологічного законодавства при використанні земель – механізму застосування юридичної відповідальності, примусовому припиненню прав на земельну ділянку, зокрема у випадках її використання способами, які суперечать екологічним вимогам.

Автори дійшли висновку, що ефективне забезпечення дотримання екологічних вимог у сфері землекористування потребує комплексного підходу, який поєднує як чітке законодавче регулювання, належний державний екологічний контроль, так і міжнародні зобов'язання та гармонізацію національної політики із світовими, зокрема, європейськими екологічними стандартами. Важливим є також застосування екосистемного підходу до управління земельними ресурсами, який враховує стан та взаємний вплив всіх природних компонентів, що можуть бути розташовані на земельних ділянках. Потребують свого удосконалення шляхом узгодження з податковим та бюджетним законодавством і заходи щодо економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель.

Ключові слова: екологічні вимоги до використання земель; забруднення земель; припинення земельних прав; економічне стимулювання раціонального землекористування; охорона земель.

Постановка проблеми. Сьогодні стале та екологічно збалансоване управління природними, а особливо земельними, ресурсами є ключовим пріоритетом для розвитку будь-якої країни, запорукою добробуту та здоров'я її населення. В умовах, коли Україна та її природні ресурси потерпають від жорстокої руйнівної воєнної агресії РФ, відбувається деградація земель, яка посилюється мінуттями сільськогосподарських угідь та їх забрудненням через військові дії, як ніколи постають питання правового забезпечення екологічно безпечного та кліматично орієнтованого природокористування, збереження національної природно-ресурсної бази, відтворення економічного, енергетичного та природного балансу в країні. Крім того, в умовах сучасних викликів аграрна галузь, яка є основою національної економіки, потребує активного впровадження механізмів адаптації до кліматичних змін. Це підтверджується, стратегічними державними документами, зокрема Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [1], Концепцією Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р [2], Стратегією розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 р. № 1163 р, які фіксують погіршення якості ґрунтів, збільшення площі деградованих та пошкоджених земель і відповідне зростання екологічних ризиків [3]. В Стратегії розвитку сільського господарства звертається також увага на вплив воєнних дій на території України, наслідками яких стали істотне зменшення посівних площ і втрата родючості земель. Зазначене виявило недостатність існуючих правових механізмів охорони земель та контролю за дотриманням екологічних норм.

Отже, стан земельних ресурсів України на даний момент обумовлює необхідність посилення правового забезпечення дотримання екологічних вимог у сфері землекористування. Вказані негативні явища без належних заходів з удосконалення державних екологічної, кліматичної та аграрної політик перешкоджають сталому розвитку та гальмують відновлення екологічно чистого сільськогосподарського виробництва, вочевидь негативно впливають на добробут населення і навколишнє природне середовище, а також можуть становити ризики для забезпечення продовольчої та екологічної безпеки. У таких умовах актуальним є вдосконалення правових інструментів, які забезпечують раціональне, безпечне й екологічно орієнтоване землекористування, а також відновлення та рекультивуацію пошкоджених земель. Це потребує комплексного дослідження ефективнос-

ті чинного законодавства та практики його застосування.

Стан опрацювання проблематики. Із закріпленням концептуальних засад сталого розвитку органічна єдність і взаємозалежність земельних та екологічних суспільних відносин вже давно стала підґрунтям не тільки для законодавчого процесу, а й важливим напрямом наукових досліджень. Проблеми шкідливого антропогенного впливу на землі різних категорій, його наслідки та заходи щодо охорони та відновлення їх екологічного стану досліджувались багатьма вченими та фахівцями як у сфері земельного, аграрного та екологічного права, так і у галузі сільськогосподарської науки, зокрема такими, як: Н. С. Гавриш, А. П. Гетьман, О.В. Донець, В.М. Єрмоленко, І.В. Ігнатенко, І. І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, А. В. Кучер, Т. В. Лісова, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, З.П. Паньків, В. Б. Соловей, М. О. Солоха, С.В. Хомінець, С. Чумаченко, С.В. Шарапова, М.В. Шульга та інші. Науковцями всебічно проаналізовані проблеми підвищення продуктивності та відновлення сільськогосподарських та лісгосподарських земель, визначені заходи підвищення родючості ґрунтів, правової охорони земель різних категорій й запропоновані шляхи удосконалення законодавства щодо ефективного врегулювання цих питань. Проте питання правового забезпечення дотримання екологічних вимог при здійсненні землекористування в сучасних умовах ще потребують свого комплексного дослідження.

Метою статті є аналіз існуючих правових механізмів забезпечення дотримання екологічних вимог у сфері землекористування, виявлення та дослідження проблем його правового забезпечення, оцінка ефективності чинного законодавства та його практичного застосування у забезпеченні охорони навколишнього природного середовища під час використання земель.

Виклад основного матеріалу. Раціональне, екологічно збалансоване використання земельних ресурсів є одним із ключових напрямів сталого розвитку України. Земля виступає не лише основним засобом виробництва в аграрному секторі, а й складовою природного середовища, від стану якого залежить екологічна безпека населення. Тому в системі правового регулювання землекористування важливе місце займають норми, що визначають екологічні вимоги до використання земель, а також норми які забезпечують дотримання цих вимог.

Як зазначається у наукових джерелах, еколого-правове регулювання, яке відображає екологічний підхід до землекористування та закріплює в земельному законодавстві екологічні вимоги щодо використання земель, є окремим важливим напрямом правового регулювання земельних відносин [4, с. 123].

Мова йде про екологізацію сфери землекористування, яка визнається нагальною проблемою в умовах суттєвого негативного навантаження на землі та їх ресурси та необхідності відновлення їх екологічно безпечного стану.

Слід зазначити, що нормативно-правове регулювання забезпечення екологічних вимог при здійсненні землекористування в Україні становить багаторівневу систему правових норм, що визначають порядок раціонального використання земельних ресурсів, охорони ґрунтів, запобігання їх деградації та забезпечення екологічної безпеки. Ця система, в першу чергу, базується на положеннях Конституції України, а також земельного, екологічного та природоресурсного законодавства [5; 6]. Саме Конституція України, яка має найвищу юридичну силу, визнає землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14), та проголошує, що забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги та збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16), а статтею 50 закріплює фундаментальне та невід'ємне право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля [5]. Змістовий аналіз зазначених норм Основного Закону вказує на цінність та важливість якісного стану земель для забезпечення екологічної безпеки населення і територій.

Приписи щодо раціонального, екологічно збалансованого використання земель, зокрема шляхом дотримання екологічного законодавства в процесі аграрного та іншого господарювання, містяться як в екологічному, так і в земельному законодавстві. Передусім, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 40) передбачена необхідність додержання екологічних вимог всіма суб'єктами природокористування, зокрема, щодо раціонального і економного використання природних, в тому числі й земельних, ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій; здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан довкілля; вжиття заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів; ведення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб тощо [7].

Ключові норми, які закріплюють екологічні вимоги при землекористуванні, зазначені в Земельному Кодексі України (далі — ЗК України) [6]. Так, забезпечення раціонального використання та охорони земель, а також пріоритет вимог екологічної безпеки визнані одними із основних принципів земельного законодавства (ст. 5 ЗК України). Принципова обов'язковість додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі за-

кріплена як обов'язок власників земельних ділянок та землекористувачів у ст. ст. 91 та 96 ЗК України. Більш того, відповідно до ст. 141 цього Кодексу, використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам, є однією з підстав припинення права користування нею; а такі дії, як неусунення допущених порушень законодавства (наприклад, забруднення або засмічення земель, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення) в строки, встановлені приписами уповноважених контролюючих органів, стають підставами для примусового припинення прав на земельну ділянку (ст. 143 ЗК України). Нормами ЗК України (гл. 26) також встановлені завдання, зміст та порядок охорони земель. Зокрема, основною ціллю та відповідно завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель. Тому охорона земель в свою чергу має включати систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на вирішення поставлених завдань, досягнення зазначеної мети та включати раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому їх вилученню із сільськогосподарського обігу, захист ґрунтів від шкідливого антропогенного впливу, деградації та забруднення (ст. ст. 162, 163 ЗК України).

Важливе місце у забезпеченні дотримання екологічних вимог під час землекористування займає Закон України «Про охорону земель», норми якого також підкреслюють необхідність забезпечення охорони земель як основного національного багатства, закріплюють пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва (ст. 3), наголошують на необхідності нормування і планомирного обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси (ст. ст. 28, 35, 36 та ін). Вказані заходи проголошуються як основні принципи державної політики у зазначеній сфері. Крім того, вказаний Закон конкретизує механізми збереження родючості ґрунтів, запроваджує правові режими деградованих і малопродуктивних земель, визначає вимоги до землеохоронних заходів. Він регулює питання моніторингу земель, консервації деградованих ділянок, боротьби з водною та вітровою ерозією, а також встановлює обов'язок землекористувачів вести документацію щодо стану земель. [8].

Одним із ключових регуляторів забезпечення дотримання екологічних вимог в процесі використання земель є також Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»,

який регламентує нагляд за всіма аспектами землекористування, від дотримання встановленого цільового призначення земельних ділянок до охорони земель від забруднень та деградації [9]. Його нормами забезпечується додержання суб'єктами державного та самоврядного управління, юридичними та фізичними особами земельного законодавства та контроль реалізації державної політики у сфері охорони земель, зокрема, забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів (ст. 2). Як і вище вказані нормативні акти, цей Закон закріплює пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні земельних ресурсів над економічними інтересами як один із важливих принципів здійснення державного контролю за використанням та охороною земель.

Важливі проблеми якості земель на території України та способи її покращення зазначені у вищезгаданій Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року. Як зазначалося, цей документ дуже чітко окреслює поточний стан земель в Україні та ключові екологічні виклики, які потрібно подолати [3]. В Стратегії звертається особлива увага на те, що значна частина сільськогосподарських земель наразі використовується неефективно через війну: багато угідь окуповані, заміновані або активно зазнають обстрілів, наслідком чого є скорочення посівних площ та втрата родючих земель. Крім того, серйозною проблемою є деградація меліорованих земель – багато зрошуваних і осушуваних площ пошкоджено або виведено з експлуатації. Стратегія передбачає відновлення таких земель через рекультивуацію та модернізацію меліораційних систем, щоб забезпечити кліматично орієнтоване землеробство. Також великий пріоритет надається «зеленій трансформації», тобто збільшенню площ під органічним виробництвом, впровадження екологічних технологій та зменшення інтенсивного хімічного навантаження на ґрунти. Стратегія охоплює євроінтеграційні положення про перехід до кліматично орієнтованого органічного с/г виробництва, зокрема, через розробку екологічних програм, збереження та відтворення біорізноманіття, застосування відновлюваних джерел енергії, запровадження екологічно інноваційних агротехнологій при використанні земель.

Зазначимо, що нормативно-правове регулювання дотримання екологічних вимог в Україні ґрунтується не лише на національному законодавстві, але й на міжнародних договорах та конвенціях в яких наша країна бере участь. Такі міжнародні документи визначають обов'язки держав щодо збереження при-

родного середовища, запобігання деградації земель, забезпечення екологічної безпеки при здійсненні господарської діяльності та впровадження принципів сталого розвитку.

Однією з базових є Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція Еспо, 1991), яка зобов'язує держави проводити попередню оцінку екологічних наслідків планованої діяльності, здатної спричинити значний негативний вплив на довкілля, включаючи земельні ресурси [10]. Після ратифікації у 1999 році та ухвалення Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» у 2017 році її положення були повністю інтегровані в українську правову систему. Конвенція зобов'язує Україну проводити екологічну оцінку всіх проектів, що можуть суттєво вплинути на навколишнє природне середовище, зокрема й на землі, включаючи будівництво, промисловий розвиток та гірничо-видобувні роботи. Вона також вимагає проведення транскордонних консультацій із сусідніми державами у разі, якщо діяльність на території України може викликати негативні наслідки за її межами, або навпаки – якщо проекти інших держав можуть вплинути на стан українських земель. Ця конвенція сприяла узгодженню системи попереднього екологічного контролю з європейськими стандартами, орієнтованими на запобігання деградації земель.

До міжнародних актів, що регламентують екологічні підходи до землекористування, належить і Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1992) [11], яка встановлює обов'язки держав щодо охорони екосистем, раціонального використання природних ресурсів та запобігання деградації земель. Впровадження її положень в Україні відображається у посиленні охорони земель природно-заповідного фонду та зобов'язанні держави забезпечувати збереження природних ландшафтів. Також у контексті охорони земель є важливим й положення Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням (1994) [12], яка спрямована на протидію деградації земель, викликаній природними чи антропогенними чинниками. Для України, території якої зазнають ерозії, зниження родючості, ця Конвенція визначає напрями політики щодо відновлення деградованих земель, оптимізації агротехнічних практик і забезпечення екологічно збалансованого землекористування.

На основі аналізу зазначеного законодавства та відповідної наукової літератури можна дійти певних концептуальних узагальнень. Під екологічними вимогами у законодавстві та у науково-правовому просторі сфери охорони земель розуміють установлені законодавством правила і норми, спрямовані на охорону земель, які полягають у забезпеченні екологічної безпеки громадян, захисту земель як природного

ресурсу та елемента довкілля, а також критерії, що визначають розумні межі впливу людини на земельні ресурси, наприклад, допустимий рівень антропогенного та господарського навантаження на землі. На думку дослідників цього питання, екологічні аспекти права землекористування охоплюють правові норми та принципи, що спрямовані на збереження, відновлення та раціональне використання земельних ресурсів з урахуванням екологічної безпеки та стійкості природних систем [13, с. 219]. Основна мета впровадження екологічних вимог у землекористування – це забезпечення балансу між господарським використанням землі, яке може призвести до деградації ґрунтів, забруднення, ерозії або знищення природних екосистем, та її охороною, яка обмежує цю діяльність. Таким чином екологічні вимоги тут виступають як імперативні обмежуючі чинники, які змушують землевласників та землекористувачів їх дотримуватися.

Отже, екологічні вимоги у сфері землекористування формують систему правових приписів, які визначають екологічно безпечні і прийнятні умови та порядок використання земель в процесі господарської та іншої діяльності людини. Вони покликані забезпечити використання земель відповідно до їх цільового призначення, запобігти забрудненню, виснаженню, ерозії, засоленню та іншим процесам деградації ґрунтів.

Дотримання екологічних вимог при землекористуванні базується на певних принципах, закріплених як в екологічному, так і в земельному законодавстві. Так, до основ екологічного землекористування можна віднести принципи, закріплені у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», які визначають концептуальне підґрунтя, на якому має будуватись захист навколишнього середовища, а отже й охорона та збереження земельних ресурсів, їх раціональне використання [7]. Відповідно до цього закону, використання природних ресурсів, в тому числі і земель, в першу чергу, повинно ґрунтуватись на принципі пріоритетності вимог екологічної безпеки. Тобто, землекористування має здійснюватись таким чином, щоб не порушувати природних властивостей ґрунтів і не завдавати шкоди довкіллю та здоров'ю людей.

Суттєвим є і принцип науково обґрунтованого поєднання екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства. Він передбачає гармонізацію відносин між економічною діяльністю, потребами населення та необхідністю збереження природного середовища. У сфері землекористування це виражається в пошуку балансу між господарським освоєнням територій і збереженням екосистем, впровадженні інноваційних, екологічно чистих технологій у землекористуванні.

Важливим також є принцип раціонального використання природних ресурсів, що буде стосуватись не лише землі як матеріального об'єкта, але й усієї системи функцій, які вона виконує. Раціональність використання земельних ресурсів – це, перш за все, про науковий та обґрунтований підхід до землекористування, який забезпечує дотримання всіх агротехнічних, санітарних та, звісно, й екологічних вимог і норм. Екосистемність та комплексність природоохоронних заходів також можна віднести до принципів природної охорони, який розповсюджується і на землекористування та обумовлює пов'язаність цієї сфери діяльності людей з іншими природними ресурсами. Тобто, земля є невід'ємною частиною природної системи і її неможливо охороняти ізольовано від інших атмосферних, біологічних, лісових чи водних ресурсів.

Безперечно заслуговує уваги також і принцип відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічного законодавства при використанні земель. У контексті землекористування це означає, що забруднення, засмічення, ерозія, знищення родючого шару ґрунту або порушення земельних угідь, викликані незаконною діяльністю та подальшим завданням шкоди, мають тягнути за собою обов'язок правопорушника компенсувати завдані збитки — як державі, місцевим громадам, так і юридичним або фізичним особам. Цей принцип має на меті впровадити в суспільстві розуміння важливості дотримання вимог, в тому числі й екологічних, до землекористування.

Забезпечення екологічних вимог, яких мають дотримуватись власники та користувачі земельних ділянок, передбачає реалізацію комплексу правових, організаційних і контрольних заходів, спрямованих на запобігання деградації земель, охорону ґрунтів, відновлення екосистем і дотримання принципу збалансованого розвитку [6]. В науково-літературних джерелах зазначаються такі аспекти впровадження екологічних вимог у сферу землекористування: раціональне використання земель, відновлення земель, охорона природних територій, охорона земель та ін. [13].

З огляду на вказане, правове забезпечення екологічних вимог можна вважати комплексним процесом, який охоплює декілька взаємопов'язаних механізмів – нормативний, організаційно-інституційний, економічний та механізм юридичної відповідальності. Нормативно-правовий механізм, який був проаналізований вище, становить основу всієї системи, адже саме через законодавство визначаються обов'язкові вимоги до землекористувачів, зокрема правила раціонального використання та охорони земель, запобігання деградації ґрунтів, ерозії, забрудненню тощо. Екологічно збалансоване землекор-

ристування можливе лише за умови наявності чітких законодавчих рамок, які нормують, наприклад, використання пестицидів та агрохімікатів, запроваджують вимоги щодо сівозмін, визначають порядок встановлення екологічних нормативів й системи екологічної стандартизації.

Важливу роль відіграє й інституційно-організаційний механізм, який забезпечує функціонування державних і місцевих органів влади, відповідальних за реалізацію екологічної політики у сфері землекористування, встановлює систему організаційно-правових заходів у сфері охорони земель та здійснення відповідного контролю [8]. Зокрема, завданнями державного контролю за використанням та охороною земель відповідно до законодавства є забезпечення додержання власниками землі та землекористувачами нормативів у сфері охорони та використання земель, запобігання забрудненню земель та зниженню родючості ґрунтів, погіршенню стану рослинного і тваринного світу, водних та інших природних ресурсів [9]. Проте варто зазначити, що ефективність екологічного контролю у сфері землекористування залежить не лише від змісту нормативних актів, а й від чіткості взаємодії між інституціями, що здійснюють моніторинг земель, нагляд за дотриманням природоохоронного законодавства, а також координації дій між спеціально уповноваженими в цій сфері органами влади. Організаційний компонент забезпечує можливість практичного впровадження вимог, визначених у законодавстві [14, с. 168].

Серед організаційно-правових заходів можна назвати також природно-господарське, еколого-економічне, протиерозійне та інші види районування (зонування) земель, що передбачені ст. 26 Закону України «Про охорону земель» [8]. Вони включають, зокрема, поділ земель за цільовим призначенням з урахуванням природних умов, розвитку господарської діяльності та пріоритету вимог екологічної безпеки; установлення вимог щодо раціонального використання земель відповідно до району (зони); визначення територій, що потребують особливого захисту від антропогенного впливу; установлення в межах окремих зон необхідних видів екологічних обмежень у використанні земель або ґрунтів з урахуванням їх геоморфологічних, природно-кліматичних, ґрунтових, протиерозійних та інших особливостей.

Важливу роль у забезпеченні дотримання екологічних вимог при використанні земель відіграють і екологічні нормативи. Відповідно до ст. 28 Закону України «Про охорону земель» нормування в галузі охорони земель полягає у забезпеченні екологічної та санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом визначення вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів і допустимого антропогенного навантаження та господарського освоєння земель. Зокрема, в контексті

нашого дослідження можна виокремити такі нормативи: гранично допустимого забруднення ґрунтів; якісного стану ґрунтів; оптимального співвідношення земельних угідь та показників деградації земель та ґрунтів. Отже нормування сприяє раціональному використанню земельних ресурсів, запобіганню їх забрудненню та деградації, а також дозволяє захищати ґрунти від шкідливого антропогенного впливу.

Для ефективного впровадження екологічних вимог у процес здійснення землекористування важлива зацікавленість господарюючих суб'єктів у екологічно-збалансованому та дбайливому використанні земель. В рамках економічного механізму охорони довкілля ст. 205 ЗК України передбачено економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель, яке має здійснюватися, зокрема, через надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти відповідні охоронні заходи; бюджетне фінансування відновлення попереднього стану порушених не з їх вини земель; звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами тощо [6]. Втім, такий механізм стимулювання ще потребує свого удосконалення та узгодження з податковим та бюджетним законодавством.

Ключовим елементом системи правового забезпечення дотримання екологічних вимог при землекористуванні є механізм юридичної відповідальності. Ефективність реалізації екологічних вимог значною мірою залежить від реальної дієвості санкцій, які застосовуються за порушення правил землекористування, забруднення ґрунтів, самовільне використання земель. Юридична відповідальність в усіх її формах – дисциплінарної, адміністративної, цивільної та кримінальної, передбачена ст. 68 Закону «Про охорону навколишнього середовища», забезпечує примусовий характер виконання екологічних вимог і підтримує загальну стабільність системи охорони земель [7]. Важливість цього підтверджують законодавчі приписи, порушення яких призводить до настання юридичної відповідальності. Зокрема, ст. 211 ЗК України містить низку порушень земельного законодавства, які мають екологічний зміст, як-от: псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами; розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; непроведення рекультивациі порушених земель; знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень; порушення умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту та ін.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що правове забезпечення дотримання екологічних вимог у процесі землекористування є ключовою складовою екологічної політики держави, яка спрямована на збереження природних ресурсів, забезпечення сталого розвитку та захист прав громадян на безпечне довкілля. Ефективність правового забезпечення екологізації землекористування полягає в поєднанні чітких норм щодо допустимих видів діяльності на землі, екологічних обмежень, обов'язковості екологічних процедур – таких як оцінка впливу на довкілля, стратегічна екологічна оцінка – та розвинутої системи державного контролю й моніторингу стану земель. Прогресивним вбачається застосування екосистемного підходу до управління земельними ресурсами, який дозволяє враховувати екологічні взаємозв'язки та охороняти землю, передусім, як складову екосистеми. Важливим елементом є юридична відповідальність за порушення екологічних вимог, що проявляється у формі адміністративних, цивільно-правових, господарсько-правових та кримінальних санкцій, включно з припиненням права користування землею у разі її нецільового або екологічно небезпечного використання.

Ефективне забезпечення дотримання екологічних вимог у сфері землекористування потребує комплексного підходу, який поєднує як чітке законодавче регулювання, належний державний екологічний контроль, так і міжнародні зобов'язання та гармонізацію національної політики із світовими, зокрема, європейськими екологічними стандартами. Потребують свого удосконалення і заходи щодо економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, які відіграють важливу роль у формуванні зацікавленості господарюючих суб'єктів у здійсненні екологічно збалансованого та кліматично нейтрального землекористування.

Таким чином, правове забезпечення дотримання екологічних вимог у сфері землекористування виступає комплексною та динамічною системою, що забезпечує баланс між економічною діяльністю, суспільними потребами та охороною навколишнього природного середовища, і є важливим інструментом у реалізації концепції сталого розвитку та майбутньої «зеленої» відбудови України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
2. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
3. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1163-2024-%D1%80> (дата звернення: 25.11.2025).
4. Ігнатенко І. В. Актуальні правові проблеми формування екологічно орієнтованого землекористування як складової стратегії сталого розвитку. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 121–127. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.2.19>
5. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2025).
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/conv#n517> (дата звернення: 06.12.2025).
8. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
9. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> (дата звернення: 24.11.2025).
10. Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention), 1991. URL: <https://unecce.org/environment-policy/environmental-assessment> (дата звернення: 25.11.2025).
11. Convention on Biological Diversity, 1992. URL: <https://www.cbd.int/convention/> (дата звернення: 25.11.2025).
12. United Nations Convention to Combat Desertification (UNCCD), 1994. URL: <https://www.unccd.int/> (дата звернення: 25.11.2025).

13. Кашкіна В. А., Литовченко М. О. Екологічні аспекти права землекористування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 219–221. URL: http://lsej.org.ua/10_2024/51.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/49>
14. Купінець Л. Є., Жавнерчик О. В. Екологічна безпека аграрного землекористування: теорія і механізми забезпечення. Одеса: ОДУК, 2016. 274 с. URL: http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/2820/1/Kupinets_Zhavnerchuk_Ekol_bezp_2016.pdf (дата звернення: 04.12.2025).

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). On the main principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian]
2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). On approval of the Concept of the National Target Program for Land Use and Protection. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-r#Text> [in Ukrainian]
3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). On approval of the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas in Ukraine for the period up to 2030 and approval of the operational plan for its implementation in 2025–2027. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1163-2024-r> [in Ukrainian]
4. Ihnatenko, I.V. (2022). Current legal problems of forming environmentally-oriented land use as a component of sustainable development strategy. *Pravo i suspilstvo*, 2, 121–127. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.2.19> [in Ukrainian]
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Constitution of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian]
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Land Code of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian]
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). On Environmental Protection. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/conv#n517> [in Ukrainian]
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Law of Ukraine “On Land Protection.” <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> [in Ukrainian]
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Law of Ukraine “On State Control over Land Use and Protection.” <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text> [in Ukrainian]
10. United Nations Economic Commission for Europe. (1991). Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention). <https://unece.org/environment-policy/environmental-assessment> [in English]
11. Convention on Biological Diversity. (1992). <https://www.cbd.int/convention/> [in English]
12. United Nations. (1994). United Nations Convention to Combat Desertification (UNCCD). <https://www.unccd.int/> [in English]
13. Kashkina, V.A., & Lytovchenko, M.O. (2024). Ecological aspects of land use law. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 10, 219–221. [in Ukrainian]
14. Kupinets, L.Ye., & Zhavnerchuk, O.V. (2016). Ecological safety of agrarian land use: theory and mechanisms of provision. Odessa: ODUK. [in Ukrainian]

BREDIKHINA VIKTORIIA

PhD in Law, Associate professor of the Department of Environmental Law,
Yaroslav Mudryi National Law University, Leading researcher of the Scientific and Research Institute
of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine

LIASHYK MARIIA

4th year student of the Faculty of Prosecution, Yaroslav Mudryi National Law University

LEGAL ENSURANCE OF COMPLIANCE WITH ENVIRONMENTAL REQUIREMENTS IN LAND USE

Problem setting. The state of Ukraine's land resources is determined by large-scale degradation, pollution and destruction of soils, largely caused by the Russian military aggression. The military consequences are complemented by traditional problems – soil erosion, irrational agricultural use, violations of the regimes of nature reserves and weak state control. The deterioration of the state of lands creates threats to food, environmental and economic security. Therefore, it is necessary to further improve the legal regulation of sustainable land use and the restoration of damaged lands.

Analysis of recent research and publications. The problems of anthropogenic impact on land, its degradation, and measures for soil restoration are covered in detail in the works of many scientists, including N. Gavrysh, A. Getman, O. Donets, V. Yermolenko, I. Karakash, P. Kulynich, V. Nosik, and others. Scientific works outline ways to increase soil fertility, protect different categories of land, and improve legal regulation.

Purpose of research. The purpose of the article is to analyze existing legal mechanisms for ensuring compliance with environmental requirements in the field of land use, identify and study problems of its legal support, assess the effectiveness of current legislation and its practical application in ensuring environmental protection during land use.

Article's main body. The article substantiates that the legal support of environmental requirements for land use is formed by a complex of regulatory legal acts of various legal force, among which the Land Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Land Protection", the Law of Ukraine "On Environmental Protection", as well as strategic documents of environmental and agrarian policy are of key importance. Analysis of the provisions of the Strategy of State Environmental Policy until 2030, the Concept of the National Program for Land Use and Protection and the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Territories until 2030 indicates a significant deterioration in the condition of soils, an increase in the area of degraded lands and an increased need for improving legal regulation.

The article considers the issues of environmental control as a key tool for ensuring compliance with land protection requirements. In addition, existing liability mechanisms do not always provide compensation for environmental damage and do not create sufficient incentives for compliance with established standards.

Conclusions and prospects for development. Legal support for compliance with environmental requirements in land use is an important component of the state's environmental policy aimed at preserving natural resources and guaranteeing the right of citizens to a safe environment. It includes the establishment of environmental restrictions, requirements for types of activities, as well as a system of state control and monitoring of the condition of lands. The implementation of an ecosystem approach and effective mechanisms of legal liability, including the termination of the right of use in the event of environmentally harmful or inappropriate use, is significant.

The effectiveness of greening land use requires coordinated legislation, proper control and harmonization of national practice with international, in particular European, standards. Economic incentives for rational land use require additional development. In general, legal support in this area forms a balanced system that combines economic development, social needs and environmental protection.

Keywords: environmental requirements for land use; land pollution, termination of land rights; economic incentives for rational land use; land protection.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Бредіхіна В. Л., Ляшик М. В. Правове забезпечення дотримання екологічних вимог при здійсненні землекористування. *Право та інновації*. 2025. № 4 (52). С. 85–93. doi: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-4\(52\)-11](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-4(52)-11).

Дата подання автором: 03.12.2025

Дата прийняття після рецензування: 16.12.2025

Дата опублікування: 23.12.2025